

*Slovensko
društvo
za preučevanje
18. stoletja*

BILTEN

2, 2010

Bilten, št. 2, 2010

Izdajatelj:

Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja

Naslov:

ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana

Urednik:

dr. Miha Preinfalk, Ljubljana

Redakcija te številke je bila zaključena:

19. novembra 2010

Oblikovanje naslovnice:

Gregor Markelj, Ljubljana

Naklada:

100 izvodov

Na naslovni strani: Cekinov grad v 18. stoletju

ISSN 1855-8445

Uvodna beseda

Konec leta je običajno čas, ko se ozremo na opravljeno delo, potegnemo črto in napravimo obračun. Tudi Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja ni nobena izjema. Ugotovimo lahko, da smo bili v letu 2010 v društvu zelo aktivni, čeprav krona naših prizadevanj v času pisanja uvodne besede še ni bila predstavljena javnosti. Gre za mednarodni interdisciplinarni simpozij z naslovom »Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem«, ki se bo v odvil v začetku decembra. To je prvi simpozij, ki ga je pripravilo društvo in ga imamo lahko za predpripravo na svetovni kongres, ki bo prihodnje leto potekal v štajerskem Gradcu.

Odziv referentov na naš simpozij je bil izjemen, tako da je moral organizacijski odbor nekatere prispevke žal tudi zavrniti. Kljub temu je ostalo več kot 30 referentov, ki bodo javnosti predstavili neznane in pozabljene vidike dolgega 18. stoletja v slovenskem prostoru. Simpozij se bo končal z ekskurzijo v Radovljico 11. decembra, torej na rojstni dan enega najznamenitejših slovenskih razsvetljencev – Antona Tomaža Linharta. Bolj simbolično se simpozij o 18. stoletju skorajda ne bi mogel zaključiti.

Pri pripravi simpozija so društvu priskočili na pomoč Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Pedagoška fakulteta (UL) in Krka d.d., Novo mesto. Vse omenjenim gre za njihovo pomoč iskrena zahvala.

Poleg mednarodnega simpozija je društvo pripravilo tudi dve predavanji, obe pa sta s svojo tematiko – kartografija in ceste v 18. stoletju – pokazali na prepletenost preteklosti in sedanosti, saj sta obe tematiki še kako aktualni tudi danes. Od dejavnosti v organizaciji

društva pa omenimo še ogled študijskih zbirk Narodnega muzeja Slovenije in diskusijsko okroglo mizo o izzivih in možnostih elektronske izdaje muzikološkega vira iz 18. stoletja.

Društvo je z opravljenim delom v letu 2010 torej lahko zelo zadovoljno in se z novo energijo in polno načrtov podaja v leto 2011.

Miha Preinfalk
urednik Biltena

VSEBINA

Povzetki predavanj 2010

mag. Jerneja Fridl: Odsev kartografskega razvoja na zemljevidih 18. stoletja

dr. Eva Holz: Cesarica Marija Terezija, cesar Jožef II. in ceste. Zakonodaja o cestah, obnašanju na njih in cestnih razbojnikih

Interdisciplinarni simpozij

»Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem«

Ljubljana, 9. – 11. 12. 2010

Uvodni referat

Kulturna zgodovina

Cerkvena, pravna in upravna zgodovina

Vzhodnoslovenski prostor s soseščino

Jezikoslovje in literarna zgodovina

Zahodnoslovenski prostor s soseščino

Umetnost in obrt

Socialna zgodovina

POVZETKI PREDAVANJ 2010

9. predavanje – 22. 1. 2010

Jerneja Fridl, *Ljubljana*

Odsev kartografskega razvoja na zemljevidih 18. stoletja

S predavanjem je avtorica želela vsaj delno odgovoriti na vprašanje: »Kaj je zaznamovalo zemljevide 18. stoletja in kako je to obdobje vplivalo na razvoj kartografije?« Ob celovitejši analizi lahko ugotovimo, da je obravnavano obdobje postreglo s številnimi novostmi, ki so pripomogle h kartografskemu razvoju in vplivale na izgled sodobnih zemljevidov.

Kaj je zaznamovalo zemljevide 18. stoletja?

Za 18. stoletje je značilno kar nekaj dejstev, ki se zrcalijo v tedanjih kartografskih podobah.

- Evropejci so odkrili vse do 18. stoletja njim neznane dežele, zato so na zemljevidih sveta že predstavljene vse celine in ne le »popačene podobe Evrope in Azije«.
- Na natančnost zemljevidov je vplivala želja vladarjev, da čim natančneje izmerijo lastna ozemlja in določijo meje s sosednjimi deželami.
- Zahteve po natančnejših zemljevidih so bile vse glasnejše tudi s strani vojaških generalov, ki so ugotavljali, da je uspeh na bojiščih velikokrat odvisen od dobrega poznavanja terena, predvsem od natančnejših zemljevidov.

- Razvoj tiskarskih tehnik je omogočil postopen prehod od časovno zahtevnega ročnega risanja zemljevidov k nekoliko hitrejši reprodukciji večjega števila izvodov.
- Evropske velesile so se borile, da bi izhodiščni ali ničelni poldnevnik potekal preko njihovega ozemlja.
- Pojavljala se je težnja po enotnem merskem sistemu.
- Govorimo pa tudi o obdobju, ko je slovensko etnično ozemlje pripadalo Habsburški monarhiji, kar za razvoj kartografije na »slovenskih« tleh tudi ni zanemarljivo dejstvo.

Razvoj kartografije v 18. stoletju

Obrisi celin so dobivali vse bolj značilno podobo, saj so kompasi in sekstanti ter izpopolnjeni zemljemerski inštrumenti, kot so z dioptriji opremljene merilne mize, polimetri in v 18. stoletju teodoliti, omogočili natančnejše izmere obalnih črt in državnih ozemelj. Točneje izračunane zemljepisne dolžine in širine posameznih krajev na Zemlji so omogočile posodabljanje Ptolemejevih kartografskih projekcij, ki so bile s ponatisi njegovih del v veljavi vse do prve polovice 16. stoletja. Z uporabo triangulacijske metode so prvo natančno izmero ozemlja izvedli v Franciji. Izmera ničelnega meridiana, ki je potekal čez Pariz in dežele same je bila zaupana družini Cassini, ki je s pomočjo skoraj petdesetletnih meritev izdala zemljevid Francije na 182 listih v merilu 1 : 86.400. Vendar je moralo preteči kar nekaj časa, da so s pomočjo natančnejših topografskih kart posameznih dežel lahko izdelali tudi prvi splošnogeografski zemljevid Evrope, podoben današnjim. To se je zgodilo šele na začetku 19. stoletja.

Zemljevidi 18. stoletja se od predhodnih kartografskih prikazov niso razlikovali le po izpopolnjenih vsebinah in doseženi natančnosti, ampak je na njihov spremenjen videz v precejšnji meri vplival tudi razvoj tiskarskih tehnik. Do leta 1850 je bil v kartografiji uveljavljen bakrorez, ki je omogočil grafično kvalitetnejše

odtise kot lesorez. Da bi dosegli večji umetniški vtis, so tiskane karte naknadno ročno pobarvali. Mnogo bolj pripravno tehniko tiskanja, celo barvnih kart, pa je izumil Johann Senefelder leta 1795, prav na koncu obravnavanega obdobja. Poimenovali so jo kamnotisk ali litografija in je pomenila pravo revolucijo v tiskanju kart, saj je občutno pocenila in pospešila tiskarske postopke.

Vendar so v 18. stoletju karte, ki so bile namenjene ožjemu krogu uporabnikov in izdelane v manjšem številu izvodov, še vedno izrisovali tudi ročno, kot na primer posamezne liste jožefinskega vojaškega zemljevida. Gre za vrhunsko kartografsko delo 18. stoletja, ki je bilo zaradi vojaške tajnosti nedosegljivo javnosti. Vojaško topografsko izmero celotnega ozemlja je ukazala Marija Terezija leta 1763 na zahtevo generalov. V okviru političnih enot je bilo celotno območje izmere razdeljeno na 4685 sekcij, nad 110 sekcij pokriva območje današnje Slovenije. Večina kart je bila s pomočjo merskih miz izdelanih v merilu 1 : 28.800.

V 18. stoletju se je pojavila tudi težnja po enotnem merskem sistemu v Evropi. Da je bila uvedba metrskega sistema zelo dolgotrajen proces, priča dejstvo, da ga je kot prva država na svetu uvedla Francija leta 1837. Avstro-Ogrska je metrski sistem prevzela šele leta 1871.

Prikaz današnjega slovenskega ozemlja na zemljevidih 18. stoletja

Na zemljevidih upodabljajo tuji kartografi slovenski prostor pogosteje v začetku 16. stoletja, natančneje pa šele v drugi polovici 17. stoletja. Vzrok temu je najverjetneje dejstvo, da je naš prostor prehajal iz rok v roke različnih gospodarjev, igral je »obrobno« vlogo na političnem prizorišču ter je bil manj poznan, čeprav je bil strateško vselej pomemben. Zato je treba izpostaviti vsaj dva domača kartografa 18. stoletja, ki sta želela tujcem predstaviti naše ozemlje.

Franc Anton pl. Steinberg je napisal odmevno delo *Gründliche Nachricht von dem in dem Inner-Crain gelegenen Czirknitzer-See*, ki je izšlo leta 1758 in s katerim je podobno kot Valvasor z vr-

sto mehanskih fizikalnih poskusov poskušal dokazati vzroke za presihanje in polnjenje Cerknškega jezera. Zanimivi so tudi njegovi opisi jezera in okolice ter življenja ljudi ob jezeru. Z vidika kartografije pa je najpomembnejše, da je knjiga opremljena tudi s topografsko karto, ki prikazuje območje od Cerknškega jezera do Ljubljane.

Pri omembi kartografskih dosežkov 18. stoletja ne moremo izpustiti tudi prvega natančnega zemljevida Kranjske *Ducatus Carnioliae Tabula Chorographica* (Topografska karta Kranjske) v merilu 1 : 111.000, z vrisano veduto in tlorisom Ljubljane Ivana Dizme Florjančiča pl. Grienfelda. Zemljevid, ki je izšel leta 1744 je sad avtorjevega več kot desetletnega dela, ko je popotoval po tedanji Kranjski in s skoraj 300 večjih vzpetin opravil geodetske meritve. Na osnovi teh meritev je popravljajl obstoječe zemljevide in pripravil izjemno natančen zemljevid, ki je bil namenjen širši javnosti. Zemljevid je sestavljen iz 12 bakroreznih odtisov ali sekcij. Sestavljena karta meri nekaj več kot 180 cm v višino in prav tako nekaj več kot 188 cm v dolžino. Originalni izvodi Florjančičeva zemljevida Kranjske so ohranjeni v različnih oblikah: kot stenski zemljevidi, na posameznih listih, ali vezani v »atlas«.

Vse naštetu priča, da je bilo 18. stoletje prelomno v kartografskem razvoju.

10. predavanje – 17. 6. 2010

Eva Holz, *Ljubljana*

Cesarica Marija Terezija, cesar Jožef II. in ceste. Zakonodaja o cestah, obnašanju na njih in cestnih razbojnikih

Gospodarske in politične razmere 18. stoletja so zahtevale tesnejšo povezavo med posameznimi deli habsburške monarhije. Na našem ozemlju so se okrepile cestne povezave. Ko sta se začeli uveljavljati svobodni pristanišči Trst in Reka, so postajale vse pomembnejše tudi državne ali cesarske ceste, ki so potekale preko našega ozemlja in se križale v Ljubljani. Te ceste so povezovale predvsem sever-jug, in vzhod-zahod. Poleg glavne povezave Dunaj–Trst so bile pomembne še ceste Ljubljana–Ljubelj–Koroška, Ljubljana–Podkoren–Koroška, Ljubljana–Jezerško–Koroška, proti vzhodu pa je šla smer Ljubljana–Novo mesto–Zagreb. Iz Ljubljane je potekala cesarska cesta proti Trstu, od nje pa sta se odcepili še cesti proti Gorici in proti Reki. Povezavo med temi cestami so zagotavljale deželne in občinske ceste.

Ceste so bile makadamske in preobčutljive na preveliko sušo in preveliko vlago, pa tudi na prekomerne obremenitve. Zaradi vseh teh občutljivosti je cesarica Marija Terezija izdala vrsto zakonov in predpisov, ki naj bi varovali ceste ter urejali življenje na njih in ob njih. Predpisana širina cestišča na državnih cestah je bila tolikšna, da sta se na njej brez težav lahko srečala dva težka tovorna voza, tudi na ovinkih. Ceste so morale biti grajene tako, da so bile višje od okolice, opremljene so bile z odtočnimi jarki, urejene so imele bankine in obcestne jarke in če je zahteval teren, so morale imeti tudi oporne zidove.

Cestna direkcija v posameznih deželah je bila odgovorna za cestno gradnjo in za vzdrževanje cest, za državne ceste pa je bila odgovorna cestna direkcija na Dunaju.

Okoliško prebivalstvo pa tudi uporabniki cest so imeli do cest zelo malomaren odnos. Vozniki so cestišče uničevali s pretežkimi vozovi, ki so imeli preozka kolesa; oblast je skušala furmane pridobiti za rabo širših koles tudi s popusti na mitnicah. Pozimi so vozniki poškodovali cestišče s sanmi, ki so imele preozke sanice. Tudi prebivalci, ki so živeli ob cesti, bi se morali privaditi na nekoliko drugačno obnašanje in na malo drugačen način življenja.

Ker je bilo za kakovost takratnih cest zelo pomembno, da so bile primerno suhe, je cesarica Marija Terezija sprejela predpis, da morajo biti različne ograje, ograde pa tudi stavbe oddaljene od ceste vsaj tri čevlje (94,8 cm) ali pa en seženj (189,6 cm), da bi se cestišče pravilno sušilo. Ta predpis je bil sprejet leta 1774, dve leti pozneje so ga ponovili za Štajersko in leta 1778 za Kranjsko. Za primerno vzdrževanje cest so morali poskrbeti cestarji. Na državnih cestah so bili cestarji državni uslužbenci, imeli so uniformo s cesarskim orlom in ta je moral biti tudi na cestarski hišici. Cesarica je zato izdala patent, v katerem je določila, da je prepovedano zmerjati ali celo pretepati cestarje, ki opravljajo svoje delo in so oblečeni v uniformo, na kateri je viden cesarski grb.

Vzdrževan je cest je bilo poleg njihove gradnje posel, ki se ni nikoli končal. Da bi bil nadzor nad vzdrževanjem cest dovolj oster, so v letu 1788 poštni mojstri dobili pravico in dolžnost, da so poročali o stanju na cestišču.

Jožef II. je prepovedal nastopaško obnašanje na cesti, ki bi posamezniku ali skupini povzročilo občutek nelagodja ali jih celo poškodovalo. Za oblike nastopaštva, ki so povzročile škodo večjemu številu ljudi in je bila tudi škoda, ki je nastala, velika, je cesar določil časovno omejeno zaporno kazen, izpostavitvev na sramotilnem stebru in tepež.

Med hujše cestno-prometne prekrške sta v 18. stoletju spadali prehitra vožnja in prehitra ter objestna ježa. V času vlade Jožefa II. je veljalo za hudodelstvo, če je nekdo nekoga povozil ali pomeniral s konjem do smrti. Povzročitelj nesreče je bil obsojen na poostren zapor. Ob koncu 18. stoletja, za vlade cesarja Franca II. so za težak policijski prekršek šteli prehitro vožnjo ali ježo. Zaporna kazen za povzročitelja nesreče je bila od treh dni do treh mesecev, razen tega so taki osebi prepovedali vožnjo ali ježo. Kazni za prehitro vožnjo so bile denarne in so segale od 25 do 100 goldinarjev. Če se kočijaž ali konjski hlapec nista hotela podrediti predpisom, ju je lahko doletela zaporna kazen 14 dni, če se je prekršek ponovil, se je kazen podvojila.

V 18. stoletju je bilo potovanje, tako pri nas kot tudi v Evropi, precej tvegano. Leta 1741 je o razmerah na Kranjskem poročal *Allgemeine-Schatz-Kammer der Kaufnamschaft oder der vollständiges Lexicon aller Handlungen und Gewerbe*. Poročal je o posebnih stražarjih, ki spremljajo popotnike in trgovce na poti skozi večje gozdove, kjer se skrivajo cestni razbojniki. Sicer pa je bilo razbojništvo v 18. stoletju dokaj razširjeno. Terezijanski zakonik *Constitutio Criminalis Theresiana* je opredelil pojem cestnega rop in cestnega umora ter določil kazen zanj.

Kljub tako strogi zakonodaji so v našem prostoru delovale različne roparske tolpe. Strah pred cestnimi roparji se je odražal tudi v cestni zakonodaji: v predpisih o cestni gradnji je bilo določeno, da ob cesti ne sme rasti drevje.

Kljub vsem tem težavam in nevarnostim pa so ljudje vseeno potovali. Kdor ni potoval peš ali jezdil, je moral potovati s poštno kočijo (tudi če je bil to cesar). Za potovanje s poštno kočijo si je bilo treba pridobiti potne listine, kar ni bilo preprosto, zlasti kadar je človek nameraval potovati preko deželne ali celo čez državno mejo. Posojanje potnih listin je bilo seveda kaznivo. Poleg tega je bilo treba imeti tudi privoljenje naborne komisije in potne listine so bile časovno omejene. Čeprav se je cesarica Marija Terezija trudila, da bi

bile v državi ceste čim boljše in čim varnejše ter si je prizadevala za povezavo med notranjostjo dežele in Trstom, je na drugi strani z vedno novimi predpisi ali s ponavljanjem starih, že sprejetih predpisov, omejevala gibanje podložnikov, kajti potovanja je lahko tudi prepovedala.

Posedovanje veljavne potne listine je bilo pomembno; kogar so zalotili brez nje ali pa s ponarejeno ali neveljavno listino, so ga lahko brez večjih pomislekov vtaknili med vojake.

Cesar Jožef II. je v desetletju svoje samostojne vlade precej zaostрил pogoje za podeljevanje potnih listin. Nihče ni sme prenočiti tujca, ki ni imel potnega lista ali odpustnega dokumenta. Jeseni 1785 je cesar zahteval, da se znova objavi že obstoječa prepoved izdajanja beraških potnih listov. Strožji predpisi za izdajanje potnih listov so bili značilni tudi za kratko dobo vladanja Leopolda II.

Kdor je hotel oziroma moral potovati s poštno kočijo, je moral upoštevati nekatera pravila. Določena je bila količina prtljage, ki so jo smeli vzeti s seboj v kočijo. Vsaki oblasti, ki je to zahtevala, so morali potniki pokazati svoje potne dokumente. Potniki so morali naročiti sedež v poštni kočiji le na glavnem poštnem uradu. Poleg pošte so smeli potnike prevažati po poštni cesti le tisti vozniki, ki so si priskrbeli posebno dovoljenje in so od tega zaslužka tudi plačevali davek.

S strogimi predpisi je avstrijska oblast v 18. stoletju skušala urejati razmere v svoji državi, predvsem pa nadzorovati, kdo potuje po deželi, pa naj bo to domačin ali tujec. Kako se je ta teorija obnesla v praksi, pa je seveda že drugo vprašanje.

INTERDISCIPLINARNI SIMPOZIJ
»NEZNANO IN POZABLJENO IZ 18. STOLETJA
NA SLOVENSKEM«

Ljubljana, 9. – 11. 12. 2010

UVODNI REFERAT

Harald Heppner, *Gradec*

**Zunanji svet kot velika neznanka: Slovenske dežele v
18. stoletju**

V 18. stoletju stari predmoderni svet v procesu inovacij izginja, ker začenja *zunanji svet* dobivati v majhnih prostorih, v različnem obsegu in z različnimi učinki, vedno močnejšo vlogo in te prostore med seboj povezovati. Kategorijo *zunanji svet* gre diferencirati v *mali*, *srednji* in *veliki* zunanji svet. *Mali* se v mikroprostoru odraža z njegovo vpetostjo v določeno regijo, ki jo razumemo kot zgodovinsko zraslo provinco z organizacijskimi nalogami, s katero je lahko mali prostor komuniciral v dialogu. Funkcijo *srednjega* zunanjega sveta (v danem primeru za slovenske dežele Kranjsko, Štajersko, Koroško itd.) prevzame v glavnem habsburška monarhija s središčem na Dunaju, a tudi Benetke kot mediteransko-pomorsko zaznamovani nasprotni svet. Ta zunanji svet je imel za slovenske dežele bolj monologni značaj, saj so zametki inovacij prihajali od „zunaj“ oziroma od „zgoraj“ in je posameznim deželam pripadla vloga sooblikovalca le pri prenašanju inovacij (v prakso). *Veliki* zunanji svet pa predstavlja ostala Evropa (posredno tudi druge celine), katere dominanca se je v tem obdobju zrcalila predvsem v Angliji, Franciji,

Italiji in Nemškem cesarstvu, od koder so izvirali skoraj vsi duhovni, organizacijski in tehnični dejavniki, ki so srednjeročno dali celotni celini povsem drugačen značaj.

Tak teoretični zorni kot daje spodbudo za razmišljanja, ki lahko prinesejo nova spoznanja historiografiji, osredotočeni na nacionalno državo. Tem bolj, če dodelimo 18. stoletju tematsko tisto vlogo, ki jo obdobje simbolizira za moderni razvoj, namreč prelomnega časa za civilizatorično pot v sedanjost.

KULTURNA ZGODOVINA

Metoda Kokole, Ljubljana

Inštrumentalna glasba v Ljubljani na prehodu v 18. stoletje: Trio sonate op. 2 Francesca Antonia Boportija (1703)

O inštrumentalni glasbi na prehodu iz 17. v 18. stoletje na Slovenskem so na voljo zgolj fragmentarne omembe in namigi, na podlagi katerih so temeljila dosedanja sklepanja muzikologov o tovrstnem repertoarju. Še bolj skopi kot opisni viri so dejanske ohranjene muzikalije, o katerih se doslej ni pisalo. Spregledano je bilo tudi dejstvo, da je leta 1703 italijanski duhovnik, plemič iz Trenta, Francesco Antonio Bonporti (1672–1749) tedanjemu ljubljanskemu knezoškofu, plemiču z Goriškega, Ferdinandu grofu Kuenburgu (1651–1731), posvetil drugi natis svojega op. 2, zbirke desetih komornih sonat za dve violini, violone in basso continuo. Izdajo je natisnil beneški tiskar Giuseppe Sala in do danes se je ohranil en sam izvod. Ta poleg notnega dela takoj za naslovnico vsebuje, kot je bilo v navadi, t. i. posvetilno pismo, v katerem skladatelj poveljuje kne-

zoškofove vrline in njegov rod. Zelo verjetno je šlo za vrsto glasbenega mecenstva, ki posredno kaže na Kuenburgovo zanimanje za glasbeno umetnost ali celo njegovo aktivno muziciranje v ožjih zasebnih krogih. Kuenburgovo delovanje v ljubljanski stolnici je čas prvega desetletja delovanja plemiškega glasbenega združenja *Academia philharmonicorum*, ki v svojih pravilih predvideva tudi muziciranje članov »inter parietas«. Je bil Kuenburg morda celo član tega ljubljanskega združenja? Vsekakor je podpiral njeno delovanje in je tako botroval njegovi uspešnosti prvih let po ustanovitvi. Bonportijeve trio sonate sodijo med vrhunska dela tipa komorne glasbe, kot jo je začel Archangelo Corelli in je morda najbolj poznana po delih Tomasa Albinonija in tudi Antonia Vivaldija. V Ljubljani torej zagotovo prisotna in izvajana zbirka Francesca Antonia Bonportija, kot tudi nekaj podobnih notnih fragmentov, ohranjenih v rokopisni beležki še neidentificiranega lastnika iz zadnjega desetletja 17. stoletja, potrjujejo domnevo, da se je v Ljubljani poslušal in izvajal prvorazredni glasbeni repertoar.

Matija Ogrin, Ljubljana

Slovenska frančiškanska pridiga baročne dobe. Poskus orisa

Starejša slovenska literarna zgodovina je z oznako frančiškanska pridiga označevala retorska besedila Janeza Svetokriškega in Roge-rija Ljubljanskega. Vendar zanju ta oznaka ni ustrezna; šele v novejši dobi se je za njuna dela uveljavil pravi izraz – kapucinska pridiga. Frančiškanska pridiga v pravem pomenu – t.j. pridiga slovenskih frančiškanov – pa je ostala v naši literarni zgodovini neraziskana in domala neopažena.

V resnici so slovenski frančiškani razvili bogato in slovstveno zanimivo pridižno literaturo v slovenskem jeziku, le da nobeno delo tega obsežnega korpusa ni izšlo kot tiskana knjiga. Vsa besedila njihove retorske proze so, kot vse kaže, ostala v rokopisih. Ta okoliščina je prispevala k dejstvu, da je slovenska frančiškanska pridiga baročne dobe v pravem pomenu ostala do danes večidel neznan.

Prispevek skuša podati prvi oris tega razvejenega slovstvenega področja, ki se nam je ohranilo v raztresenih, le deloma ohranjenih baročnih rokopisih. Orisno so predstavljeni frančiškanski avtorji poznega 17. in zlasti 18. stoletja, zlasti Anton Brešan, Evgen Lauer, Adavkt Nickel in Konrad Branka, ter nekateri rokopisi neznanega avtorstva. Predstavljeni so le pisatelji, katerih delo se je po spletu srečnih okoliščin vsaj deloma ohranilo. Ob tem se zavedamo, da je s tem osvetljen le del besedilne baze, le del tiste celote, ki je nekdaj sestavljala kompleksno zgradbo slovenske frančiškanske pridige. Kljub temu je na tej osnovi moč deloma in s pridržki nakazati nekaj tipoloških in literarnih značilnosti te baročne literarne zvrsti.

Marijan Smolik, *Ljubljana*

Knjižnica Karla Peera v ljubljanski Semeniški knjižnici

Ljubljanski generalni vikar Karel Peer (1697–1776) je izviral iz Braslovč, ki so bile takrat v ljubljanski škofiji prav kakor Mozirje, kjer se je sto let prej rodil ljubljanski stolni župnik Jakob Stopar. Isto službo je 1742 nastopil tudi Peer. Dalj časa je bil od 1744 generalni vikar različnih ljubljanskih škofov. Sredi 18. stoletja je nadaljeval zidanje semenišča ob stolnici. Njegov arhitekt Candido Zuliani je ustvaril srednjo fasado, ki jo po njem imenujemo Peerov trakt.

Kakor njegovi predhodniki akademiki operozi je imel tudi Peer veliko knjižnico, ki so jo po smrti kupili deloma za Licejsko knjižnico (NUK) in jo je v Slovenskem biografskem leksikonu ocenil njegov biograf France Kidrič, neznane pa so ostale knjige, ki so zdaj v Semeniški knjižnici. Zaznamovane so z njegovim ekslibrisom, na katerem je več medvedov, in jih bo treba še evidentirati. S prispevkom želim opozoriti nanje, kar bo naloga prihodnjih raziskovalcev. Karel Peer je nedvomno pomembno obogatil naše 18. stoletje.

Tanja Žigon, Ljubljana

Umeščenost Kleinmayrjevega časnika *Laibacher Zeitung* in njegovih konkurenčnih izdaj v 18. stoletju v evropski kontekst

V prispevku so uvodoma orisani začetki časnikarstva na slovenskem ozemlju, ki je dobro stoletje zaostajalo za evropskim razvojem. Potem ko so leta 1605 natisnili prvi tedenski list v Evropi, t. i. *Straßburger Relation*, je Ljubljana podoben časopis dobila šele v začetku 18. stoletja. Tiskar Johann Georg Mayr (1675–1733) se je naslonil na družinsko tradicijo in je leta 1707 po salzburškem vzoru pričel z izdajanjem časnika *Wochentliche Ordinari-Laybacher Zeitungen*, ki pa ni izhajal v rednih presledkih, saj so novice tako s poštnimi kočijami kot tudi po vodnih poteh prihajale v mesto dokaj neredno. Potem ko je leta 1709 med bralce prišla njegova zadnja številka, je morala Ljubljana več kot 70 let počakati na redno izhajajoči časnik. Šele Ignaz Alois Kleinmayr (1745–1802), ki je v Ljubljano prišel iz Celovca, je tu leta 1783 začel tiskati *Wöchentlicher Auszug von Zeitungen*, ki se je že leto kasneje preimenoval v *Laibacher Zeitung* in je soustvarjal slovensko publicistično stvarnost vse do leta 1918.

Vendar pa Kleinmayrjev časnik v 18. stoletju ni bil edini tovrstni list v mestu. Konec osemdesetih let sta v Ljubljani delovali še dve tiskarni in prav vsaka je, celo pod istim imenom (dodali so le ime tiskarja, npr. *Merkische Laibacher Zeitung*), tiskala konkurenčni list Kleinmayrjevi »Laibacherici«, kar je fenomen, na katerega kasneje ne naletimo več. Prispevek na podlagi ohranjenih števil, ki jih hranita Narodna in univerzitetna knjižnica in Narodni muzej Slovenije, rekonstruira in med seboj primerja vsebino posameznih časnikov, analizira zaledje, od koder so v Ljubljano prihajale novice, ter »Laibacherico« umešča v širši evropski okvir.

Saša Babič, Ljubljana

Folklorni obrazci v retorskih besedilih iz 18. stoletja

Prispevek je osredotočen na retorske žanre predvsem Janeza Svetokriškega in Rogerija Ljubljanskega kot najvidnejših predstavnikov retorike 18. stoletja. Izpostavljen bo izbor in način rabe folklornih obrazcev: pregovorov, ugank, pozdravov, kletvic, voščil. Prikazana je tudi njihova pogostnost v tovrstnih besedilih, funkcija in izjemnost rabe, hkrati pa način, kako se približati poslušalcu z rabo ne-latinske, ljudem poznane forme.

V srednjem veku so mešali lepoto z božjim imenom, iz česar sledi, da estetika pač *je* bila (v nasprotju s prepričanju, da estetike v srednjem veku ni bilo), vendar – seveda – času primerna. Na ravni folklornih obrazcev je estetska funkcija bolj podobna našim merilom estetskega izražanja, kar se kaže v samih besedilih in rabi folklornih obrazcev. Raba pozdravov je v teh besedilih redka in zgolj posredna (npr. kot del zgodbe o nekem dogodku, kjer navajajo dobesedne citate), voščila se najdejo v pridigah ob praznikih, predvsem v Rogerijevem *Palmariumu*. Kletvice so ekspresivni izrazi, ki

so neželeni, celo prepovedani ter predstavniki antiestetike, velikokrat celo izvor hudega. V retorskih besedilih so kletvice izražene zgolj posredno in grajane, npr. v zgodbah o hudiču. Pregovori imajo poleg večje ekspresivnosti in figurativnosti tudi didaktično funkcijo, hkrati pa višajo stil govornega. Nasproti pričakovanjem pregovori niso tako pogosti; uporabljeni so predvsem za potrditev misli ali ponazoritev ter v večini primerov napovedani.

Ugank v teh besedilih tako rekoč ni; kot je napisala že Marija Stanonik, najdemo eno zgolj pri Rogeriju, pa še ta ni folklorne narave.

CERKVENA, PRAVNA IN UPRAVNA ZGODOVINA

Werner Drobesh, Celovec

Jezuiti kot nosilci kulture in znanosti v notranjeavstrijskem prostoru v 18. stoletju

Kulturno in duhovno življenje notranjeavstrijskega prostora so od dobe reformacije, čeravno ne izključno, a vendar odločilno zaznamovali jezuiti. Poleg dušnopastirskega in socialnega delovanja ter dejavnosti na izobraževalnem področju je bilo njihovo drugo težišče negovanje znanosti in kulture. Ustrezno temu sta ti dve področji v skladu z načeli reda postali deležni ustrezne pozornosti tudi v notranjeavstrijskih samostanih, kar je ob načrtnih in stalnih personalnih menjavah pripeljalo do pomembnih znanstvenih dosežkov v kolegijih v Gradcu, Ljubljani in Celovcu. V njih so poučevale osebnosti z nadregionalnim ugledom, ki so uspešno delovale v mnogih znanstvenih disciplinah. V geografiji, zgodovini, v naravoslovnih vedah ali jezikoslovju so pripadniki *Societas Jesu* dosegli vidne rezultate.

Na Koroškem so prizadevanja, da bi nagovorili tudi slovensko govoreče prebivalstvo, privedla do ukvarjanja s slovenskim jezikom. Poleg tega so se jezuiti posvečali kulturnim dejavnostim, kot so glasba, arhitektura, likovna umetnost ali gledališče, ki so mu odmerili poseben pomen. S tem jezuitski kolegiji niso bili samo versko-cerkvena, temveč tudi znanstvena in kulturna središča, njihov prispevek h kulturnemu in duhovnemu razcvetu pa je trajal vse do ukinitve reda leta 1773.

Vincenc Rajšp, Dunaj

Jožefinizem in jožefinske reforme na Slovenskem

Tako kot v celotni monarhiji je desetletna vlada cesarja Jožefa II. pustila globoke sledove na Slovenskem. Čeprav cesar Jožef II. ni bil niti začetnik vseh globokih sprememb niti se z njegovo smrtjo niso v celoti ustavile, jim daje prav njegova doba vladanja najmočnejši pečat.

Na velik pomen vpliva Jožefa II. kažejo že gesla v *Enciklopediji Slovenije*: Jožef II., Jožefinizem, Jožefinske reforme in Jožefinski kataster, h katerim je potrebno dodati še prvo specialko Monarhije, za slovenski prostor objavljeno v sedmih knjigah "Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787".

Tudi sicer je slovensko zgodovinopisje doslej jožefinizem in jožefinske reforme obširno obravnavalo, predvsem v zvezi s cerkvenimi reformami. Te so nedvomno najbolj vidne, predvsem zaradi teritorialnih sprememb škofij in ustanavljanja novih župnij, kar je

običajno pozitivno sprejeto. Posledica pa je bila ukinitve velikega dela samostanov, kar je ocenjeno negativno.

Nedvomno so imele cerkvene reforme velik pomen ne le za cerkveno področje, temveč za širše družbene spremembe in dotedanje družbene odnose. Za slovenski prostor so bile reforme pomembne z vidika izobraževanja, jezikovno-kulturnega razvoja in posledično narodnega razvoja. Jožefinskih reform tudi ni mogoče gledati le kot diktata z Dunaja, saj so pri uveljavljanju igrale pomembne vloge domače osebnosti kot ljubljanski škof Herberstein in celovski (krški) škof Hohenwart.

Markus Steppan, *Gradec*

Agrarno pravo kot socialni, gospodarski in pravni upravljalni instrument

Na podlagi določil v pravnih napotilih (*Weistümern*), s katerimi razumemo kmečke pravne vire od 14. do 18. stoletja, bo prispevek predstavil, kakšna je bila v tem obdobju izraba nepremičnin v rokah kmetov, zlasti pašniških površin (planinskih pašnikov) in gozdov. Poleg pravnih problemov, povezanih z gozdovi in pašniki, se bo prispevek dotaknil tudi okoljevarstvenih problemov. Predstavljene norme sežejo od vprašanja, „kdo sme koliko živali in v katerem času gnati na skupno gmajno“, preko določil, ki uravnavajo izkoriščanje gozdov na splošno in posebej zaščito drevesnega sestoja, vse do splošnih okoljevarstvenih razmišljanj, kako zaščititi pašniške površine pred preveč ekstenzivno živinorejo in gozdove pred nenadzorovanim izkoriščanjem lesa s strani upravičencev.

V ospredju obravnave bo čas med 16. in 18. stoletjem, v geografskem pogledu pa današnji avstrijski zvezni deželi Štajerska in Koroška. Pri tem bo prav zaradi skupne preteklosti pritegnjen v natančnejšo obravnavo tudi obmejni prostor med obema deželama in sosednjo državo Slovenijo.

Jože Žontar, *Kranj*

Poseganje države v notranji ustroj in poslovanje kranjskih mest v drugi polovici 18. stoletja

V začetku januarja 1747 je poslala Marija Terezija na Kranjsko grofa Friderika Viljema Haugwitza kot dvornega komisarja z nalogo, da preišče deželno gospodarstvo. Glavno mesto Ljubljana kot ostalih deset deželnoknežjih mest vojvodine mu je še isti mesec izročilo obsežno spomenico s svojimi pritožbami proti višjim deželnim stanovom. V spomenici se deloma ponavljajo težave, ki so stiskala mesta in jih poznamo že iz preteklih stoletij, pa tudi številne nove. Vladařica je na pritožbe hitro odgovorila, saj je spomenica prišla v pravem času, ker je imel grof Haugwitz dejansko nalogo, da postavi neposredno Dunaju podrejene oblastne organe v deželi, ki ne bi bili več v rokah deželnih stanov.

Naloga novih državnih organov na Kranjskem v zvezi z mesti je bila zagotoviti urejeno in nepotratno poslovanje mestnih oblasti ter tako mestno gospodarstvo, ki bo krilo vse stroške, vključno z državnimi davki. To so skušali doseči s pomočjo reform in s strogim nadzorom okrožnih glavarstev. Tako so mesta izgubljala zadnji videz samouprave.

Prve uredbe, ki so se nanašale na mesta, je kranjska reprezentanca objavila že poleti 1747, temelj novi ureditvi pa je predstavljala splošna inštrukcija za vsa mesta na Kranjskem z dne 13.

maja 1750. Za tem so prišli na vrsto ukrepi, ki naj bi omogočili zvišati mestne dohodke ter tako sanirati mestna gospodarstva, med drugim zakup mestnih dajatev in odprodaja mestnih imenj (gilt). Potem ko je v začetku leta 1757 stopila v veljavo nova davčna osnova, so začeli predpisovati mestom nove gospodarske sisteme, ki pa tudi niso rešili mestnih težav. To je napotilo oblasti na Dunaju, da ponovno uredijo nekatere mestne zadeve, in sicer z inštrukcijo, izdano z dvornim dekretom z dne 21. oktobra 1769.

Jožef II. ni imel več posluha za poseben položaj mest. Tako je pomenila v njegovem času vpeljana organizacija magistratov začetek konca stoletne tradicije mestnih oblasti.

VZHODNOSLOVENSKI PROSTOR S SOSEŠČINO

Klaudija Sedar, *Petanjci*

Cehovska tradicija v Prekmurju

Cehovska dejavnost je v Prekmurju predstavljala nadvse pomembno proizvodno panogo, čeprav ustanavljanje cehovskih združenj ni bilo vezano na mestni prostor, temveč na sedeže (pra)župnij ali zemljiških gospostev. Svoj največji razcvet so cehi doživeli šele v 18. stoletju, saj so jih prej na poti razvoja ovirali tako turški vpadi kot tudi druge nevšečnosti. Resda je bila cehovska avtonomija leta 1732 ukinjena, a je bilo za Prekmurje prav v tem stoletju, tj. za časa cesarice Marije Terezije, največ izdanih listin za združevanje v cehe.

Na razvoj obrti so vplivale predvsem naravne danosti, zato te niso bile enako razširjene v prekmurskem kot tudi ne v sloven-

skem prostoru. To pomeni, da so rokodelci za združevanje v cehe zaprosili največkrat tam, kjer je domače agrarno gospodarstvo lahko proizvodnjo surovin povežalo z domačo obrtjo (npr. mlinarstvo, čevljarstvo, krojaštvo, lončarstvo, kolarstvo, kovaštvo, sodarstvo, tkalstvo). Obrtniki so seveda težili k združevanju v samostojne cehe, a kot potrjujejo arhivski viri, so se večinoma združevali obrtniki različnih strok iz ene župnije v mešane cehe, nemalokrat zaradi pomanjkanja obrtnikov ene stroke.

Delovanje posameznih cehov je določal cehovski pravilnik, tj. listina, ki je podrobno opredeljevala pravice in dolžnosti cehovskega organa in njegovih članov. V to so bile vštete številne obveznosti cerkvenega in družabnega značaja, z ustanovnim pismom posvetne oblasti pa so prevzeli tudi gospodarske naloge. Poleg tega so cehovski pravilniki izredno zanimivi z jezikovnega vidika, saj imamo primere, ko so cehovske listine zapisane vsaj v dveh in ponekod tudi v treh jezikih: latinskem, madžarskem in celo v prekmurskem oziroma starem slovenskem jeziku.

Ohranjena cehovska pravila, ki so vsebinsko primerljiva, dajejo lep primer obrtniškega življenja v preteklosti in obenem pričajo o delčku krajevne zgodovine Prekmurja pod ogrsko krono. Izročilo je torej vseskozi ostajalo živo, funkcionalno ter pomembno za družbo in kulturo.

Andrej Hozjan, Maribor

Prekmursko slovensko besedilo iz leta 1722

Dne 18. novembra 1722 so predstavniki podložnikov zemljiškega gospostva Beltinci iz krajev Beltinci, Bratonci in Izakovci predali svojemu gospodu, generalu Ladislavu Ebergényi, daljši spis. Napisal ga je župnik v bližnjem trgu Turnišče. Vanj so našteli razne krivice in tegobe, ki so jih vsakodnevno trpeli. Ebergényi, ki ni verjel razlagam svojih uradnikov o dejanskih razmerah na gospostvu, se je odločil, da jim osebno prisluhne ter jih povabi v beltinski grad. Nato pa je podložnikom odpisal dolg, malone neverjetno obsežen odgovor v obeh tamkaj živih jezikih, v njegovi lastni madžarščini in domačem slovenskem dialektu, na 24 gosto popisanih velikih straneh.

Tema prispevka je predstavitev vsebinskega dela slovenske verzije tega besedila. Najprej je zemljiški gospod v devetih točkah odgovoril na njihove pritožbe: kar v dveh točkah o baje prekomerni tlaki oziroma o večanju nenapovedane tlake, na katero pa so kmetje večinoma pošiljali bodisi neboljane otroke bodisi nesposobne hlapce; o početju svobodnjakov in nižjih plemičev v vaseh gospostva; o trditvah o boljših življenjskih razmerah v času nekdanjih gospodarjev; o samovolji vaških županov/sodnikov – vsak naj bi imel zaposlene nasilne svobodnjake; o samovoljnem povečanju števila gosposkih krčem z osem na 16; glede gospodovih ukazov o pošiljanju ljudi na obvezno tlako v njegovo zelo oddaljeno gospostvo Basztifálva; končno o obvezni izgradnji beltinskega gradu in o pokrivanju tamkajšnje strehe, česar gospod seveda ni uvrščal med tlako.

Sledi dolg spisec gospodovih očitkov na račun podložniške lenobe, laži, neoddajanja urbarialnih obvez, kolikšne stroške ima zavoljo njih ... in še skupek njegovih navodil, napotkov ter ostalega

za urejanje vsakdanjika v njegovih vaseh. Gre skratka za dolg nagovor plemiča – barona in zemljiškega gospoda svojim ljudem iz prve polovice 18. stoletja, po obsegu in vsebini doslej neprimerljiv v tedanjem slovenskem etničnem prostoru.

Boris Golec, Ljubljana

Hrvaški etnonim in lingvonim na Slovenskem v 17. in 18. stoletju. Nedokončana »kroatizacija« Bele krajine, Prekmurja in Prlekije

V vseh nacionalnih zgodovinoisjkih obstajajo prezrte teme, ki ostajajo neobdelane bodisi spričo skope dokumentiranosti bodisi zaradi »politične korektnosti«. Neredko se med nezadostno obravnavanimi znajdejo vprašanja, kot so poimenovanja za jezik, ozemlje ali skupine ljudi, ki motijo uveljavljeni koncept etnogeneze in oblikovanja določenega modernega naroda. Slovenci in Hrvatje niso pri tem nikakršna izjema. V hrvaški historiografiji ostajata potisnjena na rob samopoimenovanje Slovenci za prebivalce zgodovinske Slavonije s središčem v Zagrebu in ime njihovega jezika, ki se je še globoko v novi vek imenoval slovenski, v slovenski pa še vedno pogrešamo obravnavo vprašanja Hrvatov in hrvaščine v Beli krajini (na jugovzhodu Kranjske), čeprav je o tem obširno pisal že Valvasor (1689). V novejšem času so razne objave virov razkrile, da je bilo hrvaško ime prehodno razširjeno še v dveh slovenskih vzhodnih obrobni pokrajinah – kot lingvonim in etnonim v Prekmurju (delu Ogrske) in samo kot lingvonim v Prlekiji (v severovzhodnem delu slovenske Štajerske).

Raziskava, ki je skušala pritegniti čim širši spekter virov o imenu prebivalcev, njihovega jezika in identitetnih oznakah posameznikov, je pokazala, da sta bila hrvaški lingvonim in etnonim v

vseh treh obravnavanih obrobni delih slovenskega ozemlja sekundaren pojav in sestavni del istega procesa, kot se je odvil v hrvaškem zgodovinskem prostoru po obsežnih turških osvojitvah v 16. stoletju, tj. postopne imenske kroatizacije prebivalstva in jezika današnje severozahodne Hrvaške. Razširitev hrvaškega imena na obmejno slovensko ozemlje sta pogojevala predvsem dva med seboj tesno povezana dejavnika: naravni – tj. jezikovna bližina s hrvaščino in kulturno-jezikovni, katerega najpomembnejši odraz je bil kajkavskohrvaški knjižni jezik, do druge polovice 18. stoletja tudi nadomestni knjižni jezik vzhodnih Štajercev in večinskega, katoliškega dela Prekmurcev. Hrvaško ime se je sicer najmočneje zasedrilo v Beli krajini, ki leži geografsko najbližje prvotni, srednjeveški Hrvaški, in je v 16. stoletju doživela tudi občutne migracijske tokove z jugovzhoda. Znotraj Prekmurja se je uveljavilo različno močno glede na cerkvenoupravno in konfesionalno delitev pokrajine, v vzhodni Prlekiji pa najpozneje in le kot lingvonim. Pešanje in ugasnitev hrvaškega imena do konca 18. stoletja sta povezana z več dejavniki, med katerimi je bil nazadnje odločilen ta, da se obravnavana območja niso integrirala v hrvaški politični prostor.

Vlasta Zajec, Zagreb

Oltarji *stucco lustro* na tleh severne Hrvaške

Tehniko *stucco lustro* so v Srednjo Evropo prenesli iz Italije v začetku 17. stoletja, razcvet pa je doživela v 18. stoletju, ko se pojavijo tudi primeri njene uporabe v severni Hrvaški. Tematika *stucco lustro* oltarjev na tem območju doslej ni bila raziskana, korpus znanih del pa ni velik in šteje le deset primerkov. Drugače kot v Sloveniji, kjer so ohranjeni tudi starejši primerki, so bili vsi do zdaj znani

iz severne Hrvaške izdelani po sredi 18. stoletja. Motivna in oblikovna prekrivanja med posameznimi *stucco lustro* oltarji v Sloveniji in na Hrvaškem kažejo, da gre lahko za dela istih mojstrov in delavnic. V tem oziru so posebej zanimive primerjave stipsov vrste oltarjev v kapelah uršulinske cerkve sv. Trojice v Ljubljani, delom ljubljanskega štukaterja Jožefa Göbharda iz obdobja med 1749 in 1752, s stipsi občutno skromnejše zasnovanega oltarja v župnijski cerkvi sv. Mihaela (Mihovila) v Stražemanu ter dveh oltarjev, ki sta nekoč stala v zagrebški katedrali, pozneje pa so ju prenesli v cerkev sv. Benedikta v Blaškovcu in v župnijsko cerkev sv. Ilija v Maji. Naročniki *stucco lustro* oltarjev na Hrvaškem so bili večinoma predstavniki najvišje duhovščine, posebno mesto pa gre v tem pogledu agilni kolatorski osebi zagrebškega škofa Franja Thauszyja (1751–1769), ki je zagotovil sredstva za postavitve *stucco lustro* oltarjev v slavonskih cerkvah v Požegi in Stražemanu ter v rodnem Lipniku.

Dubravka Botica, *Zagreb*

„Dolgo 18. stoletje“ v sakralni arhitekturi – tipologija sakralne arhitekture v severozahodni Hrvaški in Štajerski v drugi polovici 18. in v začetku 19. stoletja

„Dolgo 18. stoletje“, pojem iz zgodovinskih raziskav, je mogoče uporabiti tudi pri raziskavah sakralne arhitekture v jugovzhodnem delu srednjeevropskega prostora. Tako v drugi polovici 18. in v začetku 19. stoletja sledimo zapozneli uporabi tipov sakralne arhitekture, ki so se izoblikovali v poznem baroku. Cilj prispevka je ugotoviti razloge, ki so omogočili in/ali pogojevali dolgo uporabo

baročne sakralne arhitekture, zlasti t. i. štirilistnega tipa in tritravejne cerkve.

Poleg tradicije gradbenih delavnic, ki so delovale v regiji, so razlogi dolge uporabe posameznih tipov cerkva v modifikaciji navedenih tipov v začetku 60. let 18. stoletja; ti so se v projektih dunajskega dvornega gradbenega urada (*Hofbauamt*) pozneje normirali kot modeli za gradnjo sakralnih objektov. Na primerih sakralne arhitekture severozahodne Hrvaške in zagrebške okolice ter ob primerjavi s stavbami iz Štajerske bo prikazan razpon rešitev sakralne arhitekture, ki so pogosto kreativna združitev poznobaročne tradicije in novega okusa časa. Kot primer znatno drugačne gradbene produkcije tega obdobja bo prikazana tudi arhitektura Vojne krajine.

Ob navedenih dejavnikih je treba preučiti tudi druge okoliščine, ki so omogočile intenzivno gradbeno dejavnost in »dolgo trajanje« poznobaročne sakralne arhitekture, predvsem novonastali položaj po reformi preureditve škofij.

JEZIKOSLOVJE IN LITERARNA ZGODOVINA

Martina Orožen, Ljubljana

Marko Pohlin – oblikovalec oznanjevalnih besedil v obdobju razsvetljenstva

V vsebinskem pogledu široko zasnovana Pohlinova slovstvena ustvarjalnost druge polovice 18. stoletja obsega tri novatorska vsebinska področja: nabožno slovstvo, poljudno strokovna dela in jezikovna normativnost. V izhodišču njegovega ustvarjanja so oznanjevalna besedila leposlovno-jezikovne zvrsti vezane na njegovo redovniško službo.

Vsa ta dela so v neposredni zvezi z njegovim prepričanjem, da v danem času obstaja nesprejemljivi razkorak med tradicionalno knjižno normo in sočasno govorno podobo slovenskega oz. kranjskega jezika, ki ga je nujno premostiti. Kot šempeterski »meščan« je Pohlin sam tvegala drzno odločitev. Premišljeno, vendar po lastni presoji, je v svojih besedilih glasovno-oblikovno ravnino tedanjega knjižnega jezika začel približevati sočasni »govorni normi« ljubljanske mestne govorice. Praktično je te »nove« normativne posege uveljavljal s svojo slovnico (*Kraynska Grammatika*, 1768, 1783), slovarjem (*Tu malu besediše treh jezikov*, 1781) ter z natisi svojih nabožnih in poljudno-strokovnih del. S tem je izzval neodobravanje in odklonitev sodobnikov (Japelj, Gutsman, Taufferer), čeprav je prispeval tudi razsodne in koristne poglede (o pravorečju, besedotvorju in poetiki).

Pričujoči prispevek se osredinja na Pohlinova oznanjevalna besedila leposlovne in razlagalno-sporočevalne jezikovne zvrsti, ki jih izkazuje vse njegovo tvorno obdobje od vsebinsko-jezikovne priredbe *Malega Kanizijevega Katekizma* (1768), priredbe *Svetih postnih evangelijev* (1773) ter *Mašnega molitvenika* (*Luč in senca ofra sv. maše*, 1785). Pomembne so *Predge na vse nedele čez celu Lejtu* (prevod pridig dvornega pridigarja J. Tschupika, Dunaj 1785), ter posebej sestavljene *Bukuve za brati ino moliti žovnjirjam na Štajerskemu, koroškemu inu Kranjskemu* (Dunaj 1799).

Za vsa njegova besedila je tako značilna »nova« sistemska »normativna ustaljenost« in stilistično funkcionalna, premišljena, izvorna variabilnost. Pomembna je ugotovitev, da Pohlin na glasovno-oblikovni ravnini »ljubljanščine« izkazuje izmenjavo tradicionalnih knjižnih prvin v luči gorenjskih razvojnih smernic. Tako je npr. zavestno sistemsko izpeljan delni upad kratko poudarjenih in izpad nepoudarjenih samoglasnikov, vendar samo i-ja, polglasnika, ne pa u-ja, ki se v govoru prav tako reducira. Kaže, da ga je pri tem na glasoslovni ravnini vodilo načelo blagoglasnosti, na oblikoslovni pa načelo razumljivosti oz. sistemskih poenostavitev.

Ta njegova odločitev je povzročila spremembe v območju oblikoslovnih kategorij, ker so tako določeni morfemi izpadli oz. se preobrazili (npr.: *mate, mislem, je dobreh misel*). Poleg izmenjave glasovnih prvin po gorenjskem razvoju, stari jat *ei=e*, prvotni *ô, u <ô =o, u*, nepoudarjeni jat že *e*, tudi *i* (*svetlu/svitlu, divica, deteta*); nepoudarjeni izglasni *-u < -o* (*dobru, hudu*) še ostaja; nebnika *í* in *ń* otrdevata (*vesele, žela, zemla, prošna, bajaranje, malikovanje*), dosledno je uveljavljen poenostavljeni sklop *šč > š* (*odpušane, pušava*), utrjuje tudi rabo moške imenovalniške oblike določnega pridevnika za vse tri spole (*vsakdaine kruh, narlepši pole, narveče dobruta*), kot tudi delno feminizacijo sam. sr. spola v množini (*voske vrata, svete nebesa*). Vpeljal je tudi nikalnici: *nisem, nimam, ni* proti starejši knjižni: *nej* z jatom. Vse te razlikovalne prvine so stare, značilne že za Skalarjev rokopis (1643) in Pohlinove sodobnike (Paglovec, »kamniška šola«).

Za skladdenjsko ravnino je značilna določena »razbremenjenost«; ob govornih možnostih so utrjeni še določeni arhaični skladdenjski vzorci, vendar je zanj značilen določen izpad oblikoslovnih kalkov. Izvirno iznajdljivo je stilistično ubesedovanje pridig, molitve in cerkvene pesmi pa so ubesedene v leposlovno-jezikovni zvrsti z navezavo na tradicijo.

Irena Orel, *Ljubljana*

Od znanega k manj znanemu v 18. stoletju: od Škofjeloškega do Osapskega pasijona, od Stržinarjeve do Kadunčeve pesmarice, od pridig Janeza Svetokriškega do rokopisnih pridig s Koroškega ...

Slogovno razgibano 18. stoletje pomeni za Slovence razcvet različnih besedilnih in literarnih zvrsti ter pospešen razvoj slovenskega jezika na vseh ravninah. V 17. stoletju osiromašena slovstvena zakladnica se je v 18. stoletju obogatila z novimi nabožnimi vrstami (tiskanimi zbirkami pridig, cerkvenimi pesmaricami, dramskim pasijonskim rokopisom idr.), v drugi polovici stoletja s prvim celotnim katoliškim prevodom *Svetega pisma* (1784–1802), načrtnimi prevodi uradovanih, šolskih, strokovnih besedil in leposlovjem. Od začetka 18. stoletja je ob osrednjeslovenski kranjski, v rabi v vseh deželah Notranje Avstrije, ki se je v drugi polovici stoletja oblikovala v deželne jezikovne podsisteme (kranjski, koroški, štajerski), vzporedno potekala samostojna knjižna ustvarjalnost v državno- in cerkvenoupravno ločenem prekmurskem prostoru.

Poznani opus slovenskih natisnjenih besedil v 18. stoletju spremljajo številni rokopisi, med njimi tudi nabožna besedila (ne)poznanih zapisovalcev, ki so oz. naj bi bila zapisana tudi v 18. stoletju in pričajo o obsežni pisni, prevajalski in prepisovalni dejavnosti v vsem slovenskem prostoru. Obravnavani so rokopisi, ki so zvrstno, tematsko ali področno ujemalni z natisnjenimi in jih lahko jezikovnotipološko primerjamo ter ugotovimo jezikovne zakonitosti (ne) glede na prostorsko (primorsko, notranjsko, zasavsko, koroško izhodišče) in časovno razdaljo: pasijon po Mateju iz Ospa (17.–18. stoletje), pesmarici iz okolice Ajdovščine (1780) in Trbovelj (1798), zbirka rokopisnih pridig s Koroškega (18. in prva polovica 19. stol.) ter molitve ob spovedi in obhajilu s konca 18. stoletja. Jezikovna

(glasovna, oblikovna, besedijska) variantnost je odvisna od upoštevanja pisnega zgleda oz. primarnega govora zapisovalcev. Pričakovana večja narečnost rokopisnih besedil ni vedno potrjena, saj so vsi pisci težili k nadnarečnemu zapisu, primerjava s tiski pa izkazuje večje ali manjše poznavanje tedanje neustaljene, avtorsko spremenljive norme. Izpričujejo heterogeno jezikovno podobo, v kateri se tako kot v natisnjenih besedilih prepleta osrednjeslovenska knjižna norma z nekaterimi širšepokrajinskimi in ožjenarečnimi značilnostmi.

Andreja Legan Ravnikar, Ljubljana

Oblikovanje slovenskega strokovnega izrazja in Valentin Vodnik

Doba od predknjižnega izročila do razsvetljenstva pomeni – če iz vzamemo versko izrazje – pripravljalno fazo za nastajanje in zbiranje »posvetnega« slovenskega strokovnega izrazja. Druga polovica 18. stoletja z začetkom 19. stoletja (1768–1819) predstavlja začetno obdobje načrtnega prizadevanja za oblikovanje strokovnega besedja, kar so sprožile spremenjene družbeno-politične in gospodarske okoliščine (reforme Marije Terezije in Jožefa II.), novi miselni tokovi (slovenski narodni prerod in razsvetljenske ideje) in vzgojno-izobraževalne potrebe (splošna šolska obveznost, prosvetljevanje kmetov za hitrejši gospodarski razvoj).

Prvi slovenski časnikar, šolnik, jezikoslovec, prevajalec, slovaropisec Valentin Vodnik bo v prispevku predstavljen kot najproduktivnejši tvorec izrazja različnih strokovnih področij svoje dobe. Strokovno izrazje je normiral v poljudnostrokovnih priročnikih in učbenikih (*Kuharske bukve*, 1799; *Pismenost ali gramatika za prve šole*, 1811; *Babiške bukve*, 1818), periodičnem tisku (*Velika pra-*

tika, 1795, 1796, 1797; *Lublanske novice* 1797–1800), različnih rokopisnih zbirkah (vrste domačih ptic, rastlin, mineralov) in v slovarskem gradivu (rokopisni *Nemško-slovenski besednjak*, 1804–1806). Vodnik se je načrtno izogibal prevzemanju nemških terminov in njihovi adaptaciji, čeprav je slovenjenje potekalo pod precejšnjim vplivom nemškega jezika. Po potrebi je besede sprejemal iz sorodnih slovanskih jezikov (npr. iz hrvaščine, ruščine). Na nekaterih strokovnih področjih (npr. upravno, politično izrazje) je vseeno v knjižni jezik sprejemal strokovne izraze iz ali prek nemščine (iz nemščine prevzetih tradicionalnih besed v 18. stoletju niso občutili kot tujejezičnih). Vodnikove postopke oblikovanja oz. tvorbe strokovnega izrazja smo primerjali z izrazjem iz Pohlinovega poljudno-vzgojnega priročnika (*Kmetam za potrebo inu pomoč*, 1789) in njegovega slovensko-nemško-latinskega slovarja (*Tu malu besediše treh jezikov*, 1781) ter v Gutsmanovem dvojezičnem slovarju (*Deutsch-windisches Wörterbuch*, 1789). Zaradi neustaljene rabe, neupoštevanja predhodnih poimenovanj in vpliva različnih tujejezičnih predlog so značilna neenotna poimenovanja strokovnih pojmov. Moderna teoretična razmišljanja in praktično terminološko delo Vodnika in njegovih sodobnikov kljub vsemu napovedujejo novo obdobje dinamičnega in od 19. stoletja dalje neprekinjenega razvoja slovenskega strokovnega izrazja.

Majda Merše, Ljubljana

Glagoli v slovarjih 18. stoletja in protestantska tradicija

Osemnajsto stoletje na Slovenskem je bilo tudi stoletje intenzivne slovaropisne dejavnosti. Večina slovarjev, ki so jih izdelali slovenski duhovniki in redovniki, je sicer ostala v rokopisu, nekaj pa je

bilo natisnjenih in po tej poti vplivno vključenih v slovaropisno, posredno pa tudi v knjižnojezikovno tradicijo. Primerjava glagolov, obravnavanih v štirih slovarskih opisih 18. stoletja (v Kastelec-Vorenčevem (1680–1710), Hipolitovem (1711–1712), Pohlinovem (1781) in Gutschmannovem (1789)), z glagolsko leksiko, ki jo izkazujejo dela slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja in oba večjezična Megiserjeva slovarja (1592 in 1603), je potekala z namenom, da bi odkrila specifičnost slovarsko zajete leksike primerjanih obdobj in pokazala na razvojno dosežene ubesedovalne premike. Pripeljala je do naslednjih ugotovitev:

- Tiskani in rokopisni slovarji 18. stoletja kažejo precej spremenjen besedni sestav v primerjavi s knjižnim jezikom 16. stoletja.
- Med prekrivno plast besedja spadajo poimenovanja dejanj, dogajanj in stanj, ki so splošno znana in zato tudi ne vezana na posamezno obdobje (npr. *biti sem* in *biti bijem*, *bati se*, *bolehati*, *brejiti*, *beliti*, *bobnati*, *brisati*, *buditi*, *flisati se* itd.).
- Analiza glagolske leksike glede na izvor je pokazala na postopen porast poimenovanj, prevzetih iz nemščine. Med glagoli, ki jih knjižni jezik 16. stoletja ne izkazuje, v slovarjih iz 18. stoletja pa so navedeni, so tudi naslednji: *abdonkati*, *aufklati*, *ahlati*, *fidlati*, *filcati* itd. Skupina glagolov na *-irati*, ki so že v 16. stoletju veljali za prevzete besede mednarodnega značaja (*absolvirati*, *adplicirati*, *figurirati* itd.), se je sodeč po slovarski evidenci 18. stoletja sestavno spreminjala. Glagoli, sestavljeni s prevzeto predpono *an-* (*aniti*, *anvzeti se/anjemati se*, *anzadeti* itd.), so bili še vedno trdna sestavina rabe. Isto velja tudi za glagolske kalke, sestavljene s prevedeno prislovno sestavino (npr. *doli vdariti* 'abschlagen'), čeprav slovarji 18. stoletja ne izkazujejo enakega števila tovrstnih tvorjenk. Različnost obsega njihovega zajetja je domnevno odvisna tudi od koncepta in okoliščin nastajanja slovarjev in ne le od pogostosti njihove rabe.

- Besedotvorna analiza primerjanih glagolov je med drugim opozorila na povečano slovarsko vključevanje vidsko nasprotnih glagolov (npr. *brcati* → *brcniti* – *brcati*), onomatopejskih glagolov (npr. *blejati*, *bleketati*), glagolov z manjšalno medpono (npr. *ajčkati*). Navedbe onomatopejskih glagolov sestavljajo daljše nize glasoslovnih različic, povzročenih z različnimi slušnimi vtisi motivirajočih glasov (*bobotati* → *bobočati*, *praskanteti* → *brasketati*, *brečati* → *brenčati* itd.).

- Primerjava je odkrila tudi naraščajočo razvojno, hkrati pa geografsko pogojeno glasoslovno in besedotvorno variantnost glagolskih poimenovanj (npr. *antikati* → *amtikati*, *farbati* → *barbati*, *bežati* → *biežati*, *bleščiti se* → *blišeti se*, *bleši se*, *falšati* → *favšati*; *burdelam* in *burdelim* ‘schwelgen’ (Pohlin), *fantirati* in *fantiruvati* ‘inventieren’ (Gutsmann) itd.).

Denis Poniž, Katja Mihurko-Poniž, Ivo Svetina, Ljubljana

Nekaj ugotovitev o drugem znanem izvodu viharne tragedije A. T. Linharta *Miss Jenny Love*

Doslej edinemu znanemu izvodu mladostne viharne tragedije *Miss Jenny Love*, ki jo je dal A. T. Linhart natisniti v Augsburgu (1780), se je pridružil še drugi, ki so ga sodelavci Slovenskega gledališkega muzeja odkrili v Avstrijski nacionalni biblioteki na Dunaju, vendar pa ta izvod ni samostojna bibliografska enota, pač pa se nahaja pod signaturo 392.620 A 184 ALT MAG v t. i. »intendant-skem sešitku« skupaj vezanih sedem gledaliških iger sedmih avtorjev, Linharta in še šestih sodobnikov. Ti intendantski sešitki so krožili med intendanti gledališč, ki so se lažje odločali za posamezne igre; dejstvo, da je med njimi tudi Linhartova, še bolj potrjuje domneve (ki jih bo treba še raziskati), da je bila Linhartova viharneška

tragedija leta 1781 ali dve leti potem, ko je izšla v knjižni obliki, morda tudi uprizorjena v Münchnu v današnjem *Residenztheatru*.

V »intendantskem sešitku« so poleg Linhartove Miss Jenny Love še naslednja dramska besedila: *Fritzel von Mannheim* Gabriela Eckerta, *Der lahme Liebhaber* Samuela Footeja, *Was fehlt dem Mädchen noch zum Manne* Wilhelma Rotthamerja, *Alle haben Recht, oder die durch die List des bedienten betrogenen Alten* (Anon.), *Jacob bey dem Brunnen* (Francesco de Lemene), *Julie von Parma oder Noch wars Zeit* (avtor Bischoff).

Referat bo analiziral omenjena besedila s stališča njihove odrske učinkovitosti in jih primerjal z Linhartovo tragedijo, tako da bo mogoče oceniti, kakšna je bila pravzaprav literarna vrednost Linhartovega mladostnega besedila glede na sodobnike.

ZAHODNOSLOVENSKI PROSTOR S SOSEŠČINO

Vesna Kamin Kajfež, *Koper*

Piranske bratovščine v 18. stoletju in njihova umetnostna naročila

Med naročniki cerkvene opreme beneške provenience so v 17. in 18. stoletju posebno pomembno, a doslej v Piranu, Izoli in Kopru premalo raziskano vlogo igrale bratovščine oziroma njihovi posamezni vidnejši člani. Mednje so sodili tudi pripadniki uglednih piranskih družin Furegon in Visintin, ki sta bili zaslužni za večino pomembnejših umetnostnih naročil za župnijsko cerkev sv. Jurija. V nekdanjem kapiteljskem, današnjem župnijskem arhivu sv. Jurija v Piranu je mogoče najti veliko podatkov o delovanju piranskih cer-

kvenih bratovščinah od 16. stoletja dalje. Med drugim najdemo v tem fondu statute (*mariegole*), spiske članov in bilance poslovanja bratovščin, ki so delovale v sklopu te takrat kapiteljske cerkve in so imele v njej tudi svoje oltarje.

V prispevku bodo predstavljeni novi arhivski dokumenti, ki potrjujejo močno vez med člani bratovščin in beneškimi umetniki. Podrobneje bosta predstavljeni Bratovščina sv. Rešnjega telesa (*Confraternità del Santissimo Sacramento*) in Bratovščina sv. Jurija (*Confraternità di San Giorgio*) ter njuna vidnejša naročila pri takrat vodilnih beneških umetnikih. Člani vodilnih piranskih družin so bili, kot kaže, tisti, ki so bili zaslužni za velika umetnostna naročila za župnijsko cerkev sv. Jurija od sredine 17. stoletja dalje.

Damir Tulić, Reka

Procesijski znaki bratovščin in lanterne med Benetkami, Slovenskim Primorjem in Istro

Procesijski znaki bratovščin in razkošne lanterne, ki so jih bratovščine uporabljale ob svečanih liturgičnih obhodih v 18. stoletju, so bili njihov ponos in prepoznaven simbol. Vrhu tega so pričali o prefinjenem okusu ter družbenem in gmotnem prestižu posamezne bratovščine, zlasti tistih iz urbanih jeder primorskih mest. Pogosto so jih zasnovali in izdelovali vodilni beneški umetniki oziroma njihove delavnice. Z vzpostavitev francoske uprave v začetku 19. stoletja je bila večina bratovščin ukinjenih, tako v samih Benetkah kot na tleh Slovenskega Primorja in Istre. Z izgubo svojih izvornih uporabnih funkcij so procesijski znaki in lanterne tonili v pozabo ali preprosto propadli, strokovna obdelava preostalih pa bo šele sledila. Visoki umetniški in kiparski dometi, ustvarjeni z njihovo izdelavo,

domišljena kompozicija in uporaba različnih dragocenih materialov zvesto odražajo duh galantnega in bleščečega 18. stoletja. Prispevek se bo ukvarjal tem s slabo poznanim fenomenom ter poskušal umestiti primerke iz Benetk, Slovenskega primorja in Istre v širši družbeni kontekst, tako naročnikov kot umetniškega kroga, v katerem so nastali.

Nina Kudiš Burić, *Reka*

Ob svitu 18. stoletja: dediščina *Seicenta* in novi stilni tokovi v slikarstvu v Slovenskem Primorju, na goriško-kranjskem območju in v Hrvaškem Primorju

V svojem famoznem pismu predsedujočim Pomorskega sveta (*Collegio Maritimo*), napisanem sredi dvajsetih let 18. stoletja, je Angelo de Coster, kancler beneškega Zbora slikarjev (*Collegio dei pittori*), navedel, da obstajajo tri vrste mojstrov: vrhunski slikarji, potem tisti, ki za preživetje blodijo po *Serenissimi* (Beneški republiki), in majhna skupina takih z delavnico v mestu. V zadnjo skupino spadajo tisti, ki so se zaradi prevelike konkurence in negotovosti plačila odločili, najpogosteje le začasno, zapustiti gospodarsko, politično in umetniško središče Beneške republike oziroma njen svet, ki ga je načela kriza. Tako so slikarji kot Ambrogio Bono, Francesco Pittoni in Cristoforo Tasca konec 17. in v začetku 18. stoletja delovali v Slovenskem Primorju, na goriško-kranjskem območju in v Hrvaškem Primorju. Prispevek se bo ukvarjal s kulturnim in umetniškim kontekstom, iz katerega so izšli, z okolji, za katera so izdelovali svoja dela, ter z deležem dediščine slikarstva 17. stoletja in

z odprtostjo teh kvalitetnih, četudi ne vrhunskih mojstrov, za nove stilne tokove.

UMETNOST IN OBRT

Metoda Kemperl, *Ljubljana*

Dokumenti bankalne uprave za Kranjsko kot umetnostno-zgodovinski vir

V Avstrijskem Državnem arhivu na Dunaju (Österreichisches Staatsarchiv Wien) hranijo dokumente bankalne uprave za Kranjsko. Dokumenti v stoenajstih škatlah, ki so urejeni v tematske sklope, se časovno nanašajo na leta med 1765 in 1796. Kot je meni znano, dokumenti slovenskim umetnostnim zgodovinarjem še niso služili kot arhivski vir. Zanje je pomembnih vsaj tistih dvajset škatel, ki se nanašajo na gradnjo upravnih stavb in cest, saj nekatere dokumente dopolnjujejo tudi sočasni načrti. Ti so bili kasneje izločeni in uvrščeni v zbirko kart in načrtov (Karten und Plänesammlung (1540–1938)).

Med na videz nezanimivimi akti sem naključno izbrala šest škatel in našla precej zanimive podatke. Iz teh dokumentov namreč izvemo, kateri goriški stavbni mojstri so v šestdesetih in sedemdesetih letih 18. stoletja popravljali mostove čez Sočo, kdo je postavljaj in popravljaj stavbe mitniških uradov vzdolž komercialne ceste med Dunajem in Trstom in katere ljubljanske in tržaške mojstre so najbolj angažirali pri popravilu vicedomskih in drugih državnih stavb. Ti arhivski viri nam med drugim razkrijejo tudi, zakaj je kostanjeviški opat leta 1778 prosil za spregled mitniških dajatev pri uvo-

zu približno 5.000 litrov vina in kaj je počel Franc Lazarini, župnik deželnoknežje župnije v Trnovem (Ilirska Bistrica), z marmorjem, ki ga je leta 1780 kupil v Benetkah.

Največ virov iz omenjenih škatel se nanaša na gradnjo novih mitniških stavb (tehtnica, skladišče, mitniški urad) na Bregu v Ljubljani in na Vrhniki. Od leta 1765 dalje so si namreč nadvse prizadevali posodobiti tamkajšnji pristanišči, a od številnih ohranjenih načrtov je bil najverjetneje realiziran le tisti za nov mitniški urad v Ljubljani, ki ga je leta 1777 predložil Leopold Hoffer.

Maja Lozar Štamcar, Ljubljana

Pisalno pohištvo v 18. stoletju na Slovenskem

Z razvojem družbe se je skozi 18. stoletje izjemno pestro razvijala tudi pisalna kultura. Naši arhivi so polni dokumentov v zvezi z upravljanjem posesti, trgovskimi posli, upravnimi zadevami, sodišči. 18. stoletje je tudi čas izredno živahne zasebne korespondence, znanstvenih in religioznih spisov in knjig ter literarnega udejstvovanja. Vsaj v osnovno šolanje je bil zajet vedno večji del prebivalstva. Ker je pisanje večinoma povezano z vplivom in močjo, se je to pogosto odražalo tudi na pisalnemu pohištvu. Kot zunanji znak družbenega statusa je bilo redno izredno skrbno izdelano, neredko kot najdragocenejši kos oprave javnega ali zasebnega interierja. Pri svojem delu so vsi ti poklicni in zasebni pisci uporabljali zelo raznolike kose, od običajnih miz, prek kabinetnih omaric, pisalnih pultov, šolskih klopi, do pisalnih omar, predalnikov s pisalnim nastavkom in osrednjega kosa pisalnega pohištva v 18. stoletju, t. i. tabernakeljske omare, proti koncu stoletja pa že tudi pisalne mize. Domači in tuji mizarški mojstri so jih izdelovali po okusu časa,

sprva v formah in z ornamenti baročnega, pozneje rokokojskega in proti koncu stoletja klasicističnega slogovnega repertoarja. Številni pisni in slikovni viri, predvsem pa ohranjeno pisalno pohištvo v slovenskih zbirkah pričajo o razvitosti duha in družbe tkiva v tem živahnem času, tako v naših mestih kot gradovih in vaseh.

Doslej v Sloveniji še ni bilo poglobljene študije o tem pomembnem segmentu naše pohištvene zgodovine. Umeščena je v širši srednjeevropski oziroma evropski komparativni okvir. V predavanju nameravam na podlagi večletnih raziskav domačih zapuščinskih inventarjev 18. stoletja in ohranjenih kosov ugotavljati, kdaj in v kakšni obliki so se pojavljali določeni tipi pisalnega pohištva, kako se je spreminjal njihov umetnostni slog in v kakšnih kontekstih je to pohištvo nastajalo (okolje, izdelovalci, naročniki). Akademski javnosti bodo ta dognanja predstavljena prvič.

Ines Unetič, Ljubljana

Oblikovane zelene površine v mestih in njihovi neposredni okolici na območju Kranjske v 18. stoletju

Oblikovane zelene površine v mestih so bile do 19. stoletja redek pojav. Vsaka večja nepozidana površina znotraj obzidanih mest je predstavljala pravo razkošje.

V Ljubljani so konec 18. stoletja začeli podirati mestne zidove in zasipati jarke. Mesto je po tem dogodku zadihalo in kmalu za tem so lahko nastale zelene površine, namenjene zgolj okrasu, sprostitvi ali rekreaciji. Poprej pa je bilo znotraj ljubljanskega mestnega zidu le malo takšnih površin. Večji vrt je ležal ob frančiškanskemu samostanu, ki pa je imel bolj uporabno namembnost, nasle-

dnja zelena površina je krasila deželno palačo, nekaj posodovk naj bi sestavljalo vrt pomarančevcev kneza Auersperga, vrt pa je začel snovati tudi Gabriel Gruber pred svojo palačo. Veliko večje površine so zasedali vrtovi zunaj obzidja – tako okrasni kot uporabni. Med najlepšimi sta bila vrt kneza Eggenberga in kneza Auersperga, ki sta bila po letu 1707 pozidana. Tu so bili sicer še drugi plemiški vrtovi ter v 18. stoletju vse večji vrtovi meščanov, ki zelo verjetno niso imeli zgolj uporabne funkcije. Velik vrt so imele tudi uršulinke ter avguštinski diskalceatski samostan ob Dunajski cesti. Za javnost pa so bila proti koncu 18. stoletja odprta nekatera sprehajališča kot Zoisov drevored, Lepi pot ob Tržaški cesti, poti na Grajskem griču, Bregu in Šentjakobskem nabrežju.

V Ljubljani in njeni neposredni okolici je bil več vrtov oz. parkov kot v ostalih naseljih na Kranjskem. V slednjih so med oblikovanimi zelenimi površinami prevladovali okrasni vrtovi plemstva (npr. vrt ob Thurnovi graščini v Radovljici, grajski vrt v Škofji Loki, vrt ob dvorcu v Planini ali pa ob dvorcu Mostek v predmestju Novega mesta).

18. stoletje tako ponuja kar nekaj gradiva za študijo razmerji med oblikovanimi zelenimi površinami v mestih in njihovih predmestjih oziroma v glavnem in drugih naseljih na Kranjskem.

Tanja Martelanc, Ljubljana

Ikonografija kapucinskega reda v 18. stoletju na Slovenskem

Kapucini, tretja veja reda manjših bratov, ustanovljena leta 1528 v Italiji, so na slovensko ozemlje prišli že v začetku 17. stoletja. Skupaj z jezuiti so odigrali odločilno vlogo v okviru rekatolizacije slo-

venskih dežel. Konec 18. stoletja, čas francoske okupacije in jožefinskih reform, pa je botroval k zatonu tega reda in razpustitvi nekaterih samostanskih hiš.

Ker je gradnja kapucinskih samostanov zelo preprosta in skromna, raziskovanje kapucinske umetnosti na Slovenskem med umetnostnimi zgodovinarji doslej ni vzbujalo pretiranega zanimanja. Nekoliko več pozornosti je bilo posvečene nekaterim podobam, ki krasijo ali pa so nekdaj krasile samostane in samostanske cerkve. Zanimivo je tudi, da so tako stavbarji kapucinskih samostanov kot tudi slikarji nekaterih podob izhajali iz kapucinskega reda.

Doslej neobdelana ostaja ikonografija kapucinskega reda. Ta je v 17. stoletju še izhajala iz skupnih korenin reda manjših bratov, v 18. stoletju pa opazamo veliko število podob, ki so specifične za kapucinski red. Gre predvsem za upodobitve kapucinov, ki so bili v veliki meri takrat razglašeni za blažene: sv. Bernard Korleonski, sv. Bernard Offidski, sv. Feliks Kantališki, sv. Fidelis iz Sigmaringena, sv. Jožef iz Carabanta, sv. Jožef Leoneški, sv. Lovrenc iz Brindiški in sv. Serafin iz Montegranara.

V prispevku so predstavljena tipična kapucinska slikarska dela celjskega, krškega, ljubljanskega, novomeškega, škofjeloškega in svetokriškega kapucinskega samostana iz 18. stoletja.

Mateja Kos, Ljubljana

Vpisna knjiga celovškega steklarskega ceha iz 18. stoletja

Precej časa je veljalo, da Ljubljana ni imela svojega steklarskega ceha. O nasprotnem so nas pred kratkim prepričali arhivski viri. Dokumenti v Arhivu Republike Slovenije namreč sporočajo, da je lju-

bljanski župan leta 1697 potrdil cehovska pravila steklarjev. Ta so vsebovala pravice in dolžnosti mojstrov, pomočnikov in vajencev. Za cehovski praznik je bil določen god sv. Janeza Krstnika, namreč 24. junija. Ceh je nato v 18. stoletju še večkrat omenjen, največkrat v zvezi s pritožbami. Kot cehovski mojster je bil leta 1743 naveden Jožef Zauner.

Pred tem je bil poleg pomanjkanja arhivskih virov eden glavnih argumentov za neobstoj ljubljanskega ceha debel v usnje zvezan rokopisni zvezek, namreč Vpisna knjiga celovškega steklarškega ceha. Ta je ohranjena v knjižnici Narodnega muzeja Slovenije, muzej pa jo je leta 1954 odkupil od zasebnika v Ljubljani. Danes je naslov znan samo iz pisnih dokumentov ob nakupu, saj je napis na papirnem vložku na usnjeni platnici nečitljiv.

V zvezku so, kot že ime pove, vpisani steklarji, ki so iz raznih avstrijskih mest in iz tujine prišli v uk k celovškemu cehu ali pa so se tam ustavili po kakšnem drugem opravku. Med njimi je tudi nekaj Ljubljančanov. Vpisi so zanimivi tudi zato, ker zelo na kratko, v komaj nekaj vrsticah, povzemajo prejšnji uk steklarjev. Napisani so v prvi osebi, začnejo se z datumom, imenom in rojstnim krajem steklarskega vajenca. Na obveznem študijskem potovanju so se bodoči steklarski mojstri seznanili z novimi trendi in tehnologijami in si pridobili grafične predloge in vzorčnike, kar so kasneje s pridom uporabljali pri svojem delu.

Register gostujočih steklarjev služi kot pomemben vir za preučevanje vplivov, slogovnega in tehnološkega razvoja ter trgovskih in študijskih povezav steklarstva na Slovenskem v 18. stoletju.

SOCIALNA ZGODOVINA

Igor Weigl, *Piran*

Sic transit gloria mundi. Vzpon in padec grofov Sauerjev

Štajerski grofje Sauerji so začetek dolgega 18. stoletja dočakali na vrhuncu svoje finančne moči, ki je temeljila predvsem na dobičkih, ustvarjenih v času dolge turške vojne. Svoj družbeni položaj so med drugim demonstrirali in utrjevali z ustanovitvijo fidejkomisa, s cerkvenimi ustanovami, z novogradnjami, načrtno obnovo srednjeveškega stolpa na gradu Borlu in ne nazadnje tudi s slikarsko opremo slavnostne dvorane oziroma jedilnice v dvorcu Dornava, kjer je nad portreti Habsburžanov in grofov Sauerjev bdela na stropu upodobljeni Herkules, tedaj eden izmed najbolj priljubljenih *exemplum virtutis*.

Velikopotezna arhitekturna naročila in še bolj razkošno življenje med graško palačo in številnimi podeželskimi posestvi na Štajerskem sta ob čedalje bolj omejenih prihodkih kmalu pripeljala do finančnega zloma grofov Sauerjev in sekvestriranja njihovega alodialnega premoženja. Po sredini 18. stoletja so se resda spet postavili na noge, vendar so jih začele pestiti druge težave – duševne motnje, predvsem pa se je rojevalo čedalje manj moških potomcev, kar je leta 1819 pripeljalo do izumrtja družine.

Ob počasnem skorajda romaneskem zatonu grofov Sauerjev je na podlagi arhivskih in materialnih virov mogoče spremljati tudi spremembe in stalnice, ki so zaznamovale v 18. stoletju živeče člane družine. V prispevku zato analiziram njihove cerkvene in karitativne ustanove, gradnje ter družabno in družinsko življenje.

Marko Štuhec, *Ljubljana*

***La mort prématurée de ma très chère et très aimable
Epouse étoit le coup le plus fatal, que je pouvois
survivre. O boleznih in smrti baronice Marije Ane
Raigersfeld in žalosti njenega soproga***

Novembra 1752 je po kratkotrajni bolezni umrla baronica Marija Ana Raigersfeld. Njen mož je svojo prizadetost izrazil v besedilih, ki imajo obliko pisem pokojnici. Skozi njih pa se ne pokaže samo njegovo duševno stanje, ki je blizu psihozi, ampak tudi odnos do bolezni, tako odnos bolnice in njenega moža kot odnos takratne medicine. Raigersfeldova kratka, včasih komaj čitljiva besedila omogočajo kulturnozgodovinsko analizo določene življenjske situacije v okolju kranjskega plemstva sredi 18. stoletja

Irena Žmuc, *Ljubljana*

**Marija Eleonora »gréde v klošter,
čast ljubljanskih nun postane«?**

V Nadškofijskem arhivu Ljubljana najdeni zapisnik izpraševanja novink za vstop v uršulinski samostan leta 1713 morda daje novo razsežnost Prešernove romance Turjaška Rozamunda. Pesnik verjetno ni po naključju izbral Turjaške za osrednji ženski lik romance. Zanimiva je zamenjava priimka *Turjaška z Radološko* in spet nazaj, zaradi *skanzije*, v *Turjaško*, kar lahko sledimo v Prešernovem pismu Matiji Čopu.

Romanco je napisal leta 1831, objavljena je bila v tretjem letniku *Čbelice*. Prispevek skuša osrednjo figuro *Rozamundo* povezati z baronico Valvasor z redovnim imenom m. Katarina.

Marija Eleonora Ignacija baronica Valvasor je vstopila k uršulinkam v šolo takoj, ko so jo leta 1703 ustanovili. V samostan je vstopila kot skoraj šestnajstletna »*donicella*«. Izprašana je bila skupaj s še štirimi dekletimi: Marijo Elizabeto Kappus von Pichelstein, Marijo Johano von Breckerfeld, Kasandro grofico Prato in Konstančijo Vidmajer.

Prešernov verz »*Rozamunda gréde v klošter, čast ljubljanskih nun postane*« smo primerjali z nekrologom m. Katarine, izvrstnim psihološkim portretom, ki je bila povsem predana svojemu poslanstvu in je goreče izpolnjevala svoje dolžnosti. S tem se značajske približa samovšečni in oholi Rozamundi, ki je zahtevala velike žrtve, tudi od sebe. M. Katarina je umrla je v 86. letu starosti in v 70. letu redovnega življenja!

Trdna je povezanost uršulink s pesnikom. V Prešernovem času so uršulinke želele dvigniti kvaliteto in ugled šole, tudi z dobrimi učitelji, med drugim jih je slikanja učil Matevž Langus, Prešernov prijatelj. Uršulinke so cenile pesnika Prešerna. V slavnostni izdaji ob 200 – letnici uršulinskega samostana v Ljubljani je kot moto v šesto poglavje zapisan Prešernov verz iz soneta *Memento mori*. Praznovale so stoto obletnico pesnikovega rojstva in ga slavile kot ustanovitelja slovenskega »umetnega« pesništva. Leta 1905 so veličastno proslavile pesnikovo rojstvo s petjem slovenskih pesmi, z godbo in deklamacijo slavljencevih poezij, katehet Janc pa je govoril o življenju in delu pesnika. Večje učenke so dobile knjižice 'Slava Prešernu', manjše pa pesnikovo sliko.

Ostrovharja, *njega, ki kriv odločitve je bil velike*, v virih (še) nismo našli.